

A CSALÓDÁSOK LÉPCSŐFOKÁN EGYRE LEJEBB. . .

Az életműnek önmagában, az alkotóművész egyéniségének vonzó vagy taszító jellemvonásaitól elidegenedve kell kiállnia az idő próbáját. A mindenkori olvasó azonban rejtett értékekhez kap olykor kulcsot az alkotó személyiségének megismerése révén. Úgy vélem, Kemény Zsigmond depressziós, kevés derűt kínáló, az emberi lét gyakran tragikus értelmét kutató művészetének jobb megismeréséhez segíthet fontosabb személyiségjegyeinek, ifjúkori lelki portréjának az eddiginél tüzetesebb szemügyre vétele.

„Vadóc gyerek voltam, méla és magamba vonult — emlékezik vissza 1842-ben életének első esztendeire Kemény Zsigmond —. Nem kelle nékem báb s festett kocsi, előtte dacos, vágató falovakkal, benn úri, ékes hölgygel. Gyermektársaim s játékuk iránt is részvétlen és unatkozó valék. De ha alkonyult, s dajkám azt hívén, hogy a naplementekori szendergés egy egész éj álmát orozza el, magához vont s fáradhatatlan hosszan beszélett mesét és tündérregét: mi gyorsan derült fel a szenvedő sápadt és fájdalmatlan arc, mi kéjjel függöttem kis kezekkel és az ébredő lélek minden kapcsaival a dajka s a mondák karjain . . . Midőn a sors bős kedéllyel, kobold, kísértő lélek, oraculumi százat alakjában az események pitvarában bekopogtatott, s magának igénylő a főszerepet: ereim lassan kikékülének, figyelő lőn a szórakozott arc, minden élet szemeimbe gyült . . .”¹

Vadóc és magába zárkózott, a külső világ dolgai iránt szórakozott, ugyanakkor tüzes fantáziájú — mutatja be a lélektani jellemzés majdani nagymestere saját gyermekénjét.

¹ KEMÉNY ZSIGMOND: *A codificatio és a históriai iskola*. Erdélyi Híradó, 1842. 2. szám, 1.

Koros szülők sarjaként bizony nem örökölt különösen előnyös, az élet terheit könnyen viselő pszichológiai alapot: Kemény Sámuel 1814-ben, második házasságából származó legidősebb gyermekének, Zsigmondnak születésekor már 56, az édesanya 34 esztendő volt.²

Apja ritkán mosolygó, származására, bárói rangjára büszke, a vagyonszerzés örömeinek élő kíméletlen oligarcha, édesanyja pedig Hunyad megyei középnemesi család csekély műveltségű leszármazottjaként haláláig az előkelő-gőgös Kemény rokonság csípős megjegyzéseinek céltáblája.

A gyermeklélektan nem győzi hangsúlyozni az első életévek sorsdöntő hatását a maradandó, felnőttkori személyiségjegyek kialakulására. Érdeemes tehát az eddiginél nagyobb figyelmet szentelnünk Kemény Zsigmond gyermekora élményvilágának, első sorban az életrajzíróitól mindeddig még ki nem aknázott, előbb idézett, 1842-ben napvilágot látott visszaemlékezése, valamint *Naplójának Jegyzetek múltamból* című, 1846-ban készült följegyzései alapján.

Ismerősei, barátai jellemzéseit fölhasználva a serdülő, majd az ifjú személyiségfejlődésének útját is figyelemmel kísérjük — egyelőre a pályakezdés pillanatáig. Feltételezéseink, gondolatmenetünk helyességének igazolására — a rendelkezé-

² KEMÉNY életrajzi adatainak forrásai:

KÖVÁRY LÁSZLÓ: *Erdély nevezetesebb családai*. Kolozsvár, 1854. — BEKSICS GUSZTÁV: *Kemény Zsigmond, a forradalom s a kiegyezés*. Bp., 1883. — PITROFF PÁL: *Kemény Zsigmond*. Élet és jellemrajz. I. Kolozsvár, 1907. — PAPP FERENC: *Baró Kemény Zsigmond I–II*. Bp., 1922. 1923. — DR. LAJOS JÓZSEF: *Kemény Zsigmond*. [Pécs, 1942.] — BARLA GYULA: *Kemény Zsigmond főbb eszméi 1849 előtt*. Bp., 1970. — NAGY MIKLÓS: *Kemény Zsigmond*. Bp., 1972.

Lexikonok: *Újabbkori Ismeretek Tára*. Pallas. Magyar Irodalmi Lexikon. (1926 és 1963).

Irodalomtörténetek: BEÖTHY, PINTÉR, SZERB, FÉJA, SZAUDER, SÖTÉR. A marxista irodalomtörténetírás KEMÉNY-értékelései közül BAFFY DEZSŐ, BARLA GYULA, BARTA JÁNOS, BENKŐ SAMU, NAGY MIKLÓS, NÉMETH G. BÉLA, SOMOGYI SÁNDOR, SÖTÉR ISTVÁN, SÜKÖSD MIHÁLY folyóiratpublikációi, tanulmányai.

süinkre álló tényanyag szegényessége miatt — a későbbi pályaszakasz epizódjaival is olykor érvelni fogunk. Vizsgálódásunk célja: megfelelő alapot teremteni legnagyobb múltszázadi regényírónk alkotásfolyamatának és sajátos személyiségzavarainak megértéséhez. Nem fogjuk szem elől téveszteni, hogy az utóbbiak kialakulásában az örökletes tényezők és alkati deformációk mellett a társadalmi körülmények, az interszónális kapcsolatok, a személyiséget létrehozó szocializációs folyamatok is szerepet játszottak.

Eszmélésének első pillanataitól feszültségek közepette adott élnie.

Az oly sokszor visszasírt kisgyermekkorra sem volt felhőtlenül derűs, noha az erős akarátú családfő nem engedte felszínre törni első házasságából született gyermekeinek ellenérzését féltestvéreik iránt.

Gyermekkorának első esztendei szülőhelyén, a Maros menti Alvincen teltek el, kisiskolás éveit azonban már a szülői háztól elszakítva, Zalatnán töltötte. A mindössze ötesztendős, fejletlen, beteges — ahogyan ma mondanók: súlyosan disztrófiás — kisgyermeket a gyógyulás reményében költöztették lapályon fekvő szülőföldjéről az Erdélyi Érchegység lábainál települt bányászvároskába, apja rokonaihoz. Ekkor szenvedhette el a családi élet melegétől, édesanyjától, dajkájától elválás miatt első lelki traumáit. Ezek azonban — úgy tűnik — gyorsan gyógyuló sebek voltak, mert évek-évtizedek múltán is, mindenkor, szépirodalmi és publicisztikai műveinek lapjain mindenütt egyformán meleg szeretettel idézi majd föl gyermekkorra korán elveszett paradicsomának mindkét — alvinci és zalatnai — színhelyét.

Sajátságos módon Alvinc *a történelem képeivel*, az itt meggyilkolt zseniális politikus, Martinuzzi meg a közeli Gyulafehérvár ragyogó múltjának emlékeivel ötvöződik majd képzületében; Zalatna és környéke pedig néhány a *jelenkorban játszódo* romantikus hangvétellő műve színteréül szolgál.³

³ Az alvinci és zalatnai benyomásokat tükröző szépirói műveket PAPP FERENC vette számba: i. m. I. 14—17. és 20—25.

Két egymással részben ellentétes tényező érdemel zalatnai éveit kapcsán figyelmet.

Gyorsan alkalmazkodott új környezetéhez, csakhamar otthon érezhette magát rokona, Barók Dániel bányatörvényszéki elnök családjában. Ismereteink szerint — ekkor még nem került összeütközésbe a felnőttek világával. *Naplójában* olvasuk:

„Alvincen laktam csaknem kivétel nélkül 6 éves koromig. Ekkor, mert beteges valék, légváltoztatás végett Zalatnára vittek. Járnai alig tudtam. Türi, egy vén bányatörvényszéki elnök szoktatott valami zöld asztal körül a szaladásta. Szegény Türi! — Az egész városban tán mi ketten bírtuk legrosszabbul lábainkat, kivéve a bölcsőbelieket.”⁴

A gyermektársadalomba — akárcsak Alvincen és majd Nagyenyeden — Zalatnán sem tudott beilleszkedni:

„Méla gyerek valék és röstelltem az iskolát, El-eltűntem szem elől, s hitték, hogy kútba hullottam. Egyszer fél napi keresés után a pincében, hová besuhantam és bezártak, találának meg; máskor egy Bartalics nevű asztalosnak, ki szomszédunk volt, de velünk semmi ösmeretségben nem élt, almafáján. — Szerettem a sötétet és szélzúgást” — vallja majd *Naplójában*.⁵

Idézett, 1842-ben és 1846-ban kelt vallomásaiban ugyanazzal a kifejezéssel — „méla és magamba vonult” illetve „méla gyerek valék” — jellemzi 20–25 évvel korábbi énjét. Csendes magába zárkózottságának okát *introvertált* típusú lelkialkatával magyarázhatjuk, emellett azonban föltétlenül tekintetbe kell vennünk *gyengén fejlett fizikumát* is. Gondoljuk meg: éppen önmagára eszmélésének időszakában, éntudata kialakulása idején rögzült lelkében satnyaságának tudata. Még ha szeretett volna is résztvenni a hasonló életkorú fiúk játékaiban, nem tehetette. Harminckét éves férfiként büszkélkedve jegyezte naplójába: „Azóta [Zalatna óta] beteg csak magam hibáj

⁴ *Kemény Zsigmond Naplója*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzé teszi BENEŐ SAMU. Bukarest, 1966. 197.

⁵ I. m. 198.

által voltam.”⁶ — Nincs okunk kételkedni e bejegyzés őszinteségében sem. Bizonyosan kigyógyult gyermekkori betegeskedéséből, de testalkatának fogyatékosai haláláig elkísérték. Élete utolsó két évtizedének megbízható tanúja, Beksics Gusztáv — aki természetesen mit sem tudott az 1842-ben Kolozsvárott megjelent újságcikk, illetve az 1849-ben elajándékozott (a szakemberek szeme elől egészen 1962-ig eltűnt) napló előbb idézett önjellemzéseiről — így mutatja be barátja külsejét egyik fontos forrásunkban, *Kemény Zsigmond, a forradalom s a kiegyezés* (1883) című könyvében:

„Adonis lelke szorult majdnem egy satyr testébe. Don Quijote lovagias nőimádása egy Sancho Pansába. Ez az ellentét talán inkább kínozza egész életén át, mint lényének bármely más ellentéte.”⁷

Kemény Sámuel váratlanul bekövetkezett elhunya előtt pár hónappal, 1823 őszén íratta be Zsigmond fiát a nagyenyedi református kollégiumba.

Noha elég sokféle-fajta gyermek látogatta a jóhírű zalatnai clemi iskolát és gimnáziumot a szomszédos Hunyad és Zaránd vármegyékből is itt-tartózkodása idején, 1819—1823 között, mégis meglephette Erdély legnevezetesebb református középiskolája, a Bethlen Gábor-kollégium ezernyi növendékének nyüzsgésc-kavargása a közjük cseppent kilenc esztendő Kemény Zsigmondot. A társainál fejletlenebb testalkatú kisdíák Enyeden aligha tudta teljesen megőrizni Zalatnán kialakított csöndes életformáját, bár nem a kollégium konviktusában, hanem az Alsó-Fehér megyében népes báró Kemény család nagyenyedi házában, az ún. Burgban talált szállást. A kollégium bejáró tanulójaként került kapcsolatba diáktársaival. Tíz éves kora körül a kollégium alsó osztályaiban sajátságos, egycsenes groteszknek tűnő megaláztatást kellett elszenvednie a diáktársadalom egész Erdélyből verbuválódott plebejusi többségétől.

⁶ I. m. 197.

⁷ BEKSICS, i. m. 17—18.

„Mikor Kemény Zsigó Enyeden tanult még mint kis gyerek, a társai elkezdtek bosszantani, verték, csúfolták: 'báró, bár'. Szegény Zsigó nagyon megharagudott, ő is ütötte őket, s sírva mondta nekik, ne bántsatok, mert még ti is lehetek bárókká” — emlékezik gyermekora egyik epizódjára a történetíró Szilágyi Sándor.⁸

Ez a furcsa eset többféle következtetésre csábít. Most csak egyet említek. A múlt század eleji középiskolák diákjai elég ritkán találkozhattak arisztokrata tanulókkal, mert ezek csak vizsgázni jártak az iskolákba, miután otthon, kastélyaikban, palotáikban magántanítóik fölkészítették őket a nyilvánosság előtti tanári számonkérésre. Így végezte el középiskolai tanulmányait Kemény ismert kortársai közül például báró Wesselényi Miklós meg gróf Széchenyi István. A jó gazda hírében álló Kemény Sámuel azonban nem kastély, nem is palota, hanem eléggé egyszerű udvarház birtokosa volt csupán Alvincen, ezért hagyta fiára örökül a „szegény báró” furcsán hangzó címet.

(Lchetetlennek tűnik ma eldönteni, hogy milyen mértékben befolyásolta a romantikus korízlés Kemény Zsigmond idézett önéletrajzi jegyzeteit. Kétségtelen, hogy az 1842-es vezércikkben olvasható nosztalgikus emlékezés az alkonyati órákban tündérregéket mesélő dajkára és elrévülten figyelő kis hallgatójára éppen annyira romantikus hangvételő mint az, amely négy évvel később *Naplója* függelékében került lejegyzésre a lombsátorban vagy a pincehomályban órákon át ábrándozó zalatnai kisiúrról. Semmiképpen sem szabad elfelednünk azonban, hogy a korízlés nemcsak az írók, művészek szemléletét, alkotásmódját befolyásolta, hanem áthatotta a műveltebb társadalmi rétegek mindennapjait, viselkedésmódját is.

Egyébként, meglepően egyezik a gazdag képzeletű, de szóragozottan mélgázgató gyermek, a mindennapok valósága iránt közönyös, magányosan gubbasztó kisdíák lelki portréja azzal,

⁸ BENKŐ SAMU: *Kemény Zsigmond műveltsége*. Utunk, 1975. dec. 12. 4.

amelyet majd barátai, ismerősei fognak festeni a meglett korú és az öregedő íróról!)

Kemény Sámuel, a családfő halálával keserű megpróbáltatás évei köszöntöttek özvegyére, Csóka Rozáliára és három kis-korú gyermekére. Nemcsak a kínosan hosszúra nyúló örökösödési per, hanem véget nem érőnek tűnő megaláztatások sorozata is várt rájuk. Az elhunyt családfő idősebb gyermekei végrendelettel, atyai átokkal mit sem törődve, olykor erőszak-tól sem tartózkodva üldözték el mostohaanyjukat, féltestvéreiket előbb az alvinci udvarházból, majd a Mezőség egyik félre-eső völgyében meghúzódó Pusztakamarásról is.⁹

Az árva és otthontalanná tett család kálváriája hét esztendőn át, 1830-ig tartott. Amikor is egy igénytelen falucskában, a Maros bal partján, Tövissel átellenben fekvő Magyarkapudon állapodtak meg végül. Zilált gazdasági helyzetükre és a korabeli erdélyi mezőgazdálkodás termelékenységére egyaránt jellemző, hogy bár négy vármegyében többszáz holdnyi föld-birtokuk volt, az özvegy bárónénak, Zsigmond és János fia taníttatása érdekében, néha családi ékszereitől kellett meg-válnia.

A születésétől sérülékeny lelkű Zsigmond a serdülőkor kritikus esztendeiben szenvedte el ezt a méltatlan tortúra-sorozatot, sőt még egy karhatalommal való kilakoltatás, majd egy végrehajtás megaláztatását is. Ennél a korszakra jellemző epizódnál — amelyről Beksics Gusztáv előbb idézett könyvében tudósít —, valamint történelmi-társadalmi előzményeinél érdemes elidőznünk, mert alkalmat nyújt betekintnünk a múlt század első harmadának erdélyi viszonyaiba, s mert kulcsot ad a serdülő Kemény Zsigmond lelki sajátosságainak vizsgálatához.

A Diploma Leopoldinum, I. Lipót kötlevelének kibocsátása (1691), az önálló Erdélyi Fejedelemség megszűnése óta, bár külön alkotmánnyal és közigazgatással rendelkezett, a politikai gyakorlatban Erdély az osztrák birodalom egyik szélső és

⁹ A történeteket részletesen ismerteti életrajzi monográfiájában PAPP FERENC. A korabeli dokumentumok lelőhelye az RSzK Akadémiaja kolozsvári Történeti (volt Erdélyi Múzeum) Levéltára.

elhanyagolt tartományává süllyedt, miközben korábbi dinamikus gazdasági fejlődése lelassult. Önállóságának maradékát Mária Terézia és II. József félszázados, abszolút monarchiára törő uralkodása idején veszítette el. A Lipót kötlevele szerint évente tartandó országgyűlésekről következetesen „megfeledeztek” a Habsburgok, alkotmányellenesen Bécs jelölte ki a központi hivatalok tisztségviselőit, a teréziánus meg jozefiánus úrbéri rendeletek, a Magyarországon végrehajtott társadalmi-gazdasági reformok bevezetésére, a földesúr—jobbágy kapcsolat korszerűsítésére viszont már nem került sor. A Hora-felkelés félelmet ugyan keltett az uralkodó osztályban, de megoldást nem hozott: a románság jobbágytömegei továbbra is hiába remélték a császártól politikai-társadalmi helyzetük megjavulását. A germanizáló törekvések meg-megújultak, az ellenreformáció is több hullámban támadt. II. József türelmi rendeletéig (1781) még az alkotmány sáncai közé bevett három náción, a magyar, székely és szász protestáns nemessége is részleges jogfosztottságban élt.

Noha a francia felvilágosodás eszméi csupán a nemesség egy vékony rétegére hatottak, a társadalmi életben a bomlás jelei mutatkoztak. A kalapos király, II. József halálát (1790) követő felbolydulások legjelentősebb epizódjai Erdélyben az egymást követő — rendi és sérelmi jellegű — országgyűlések voltak. A tekintetes karok és rendek közigazgatási hibák, visszaélések egész sorának fölszámolását követelték. Sikerral harcoltak a nemesi alkotmányt csorbító központosítás ellen, sőt fölvetették a latin rovására a magyar nyelv szélesebb körű használatának eszméjét is. Erdélyország rendjeinek tanácsa meg a főkormány-szék jóindulatú támogatásával kezdte el tevékenységét a nagyenyedi színházrajongó református ifjak egy kis csoportja a nemzet és az anyanyelv kimívelése érdekében: az első Magyar Jászó-Szín 1792. november 11-én Kolozsvárott, a Rhédeyházbeli nagyszalában mutatkozott be először.

„Csupán” a legfontosabb társadalmi-gazdasági kérdés, az úrbéri viszonyok megváltoztatása hiányzott mindenik napi-rendről. Viszont nemcsak az ülésről ülésre mindinkább föl-

lazuló ellenzék, hanem a kormánytisztviselők jórésze is támogatta a nagy francia forradalom esztendeiben Aranka György magyar kultúrát ápoló-fejlesztő vállalkozásait meg az ugyancsak kérész éltű első erdélyi reformer klubot, a mintegy száz tagú Diana vadásztársaságot. A Martinovics-féle összeesküvéssel aztán hirtelen lezárult ez a rövid, de reményteljes korszak.¹⁰

A napóleoni háborúk elsősorban gazdaságilag viselték meg az országot. Ferenc császár négy évtizedes uralkodásának második fele szellemileg is. Kemény Zsigmond egyik tanulmányokra ébresztő cikksorozatában a következőket írja a század első-évtizedeiről:

„A rendek eleinte többször hívtak össze tanácskozásra, de a szellem naponként szolgálóbbá vált. S Erdély tíz évi alkotmányos lét alatt, míg országgyűlései gyorsan következtek egymásra, annyit hullatott el a különben is árnyék-alkotmányból, hogy ha még tíz évig lett volna rendesen országgyűlése, a végsőnek alig maradhat egyéb teendője, mint egy határozat által bezárni a terem ajtaját, s miután többé tanácskozásra szükség nincs, mint a római színészek, midőn a komédia bevégeztetett, a közönség előtt elkiáltani magát: *plaudite!*”

1811-től egy századnegyed alatt nem gyűltek össze a hon atyái.”¹¹

Ez a politikai-történelmi örökség bénította Erdély közéletét Kemény gyermek- és serdülő éveiben.

Nemcsak a társadalmi elnyomás, hanem a feudális anarchia „hagyománya” is töretlennek látszott. Ne higgyük, hogy csak Kemény Zsigmond féltestvérei éltek az ököljoggal!

Érdemes földéznünk két ilyen, középkorra emlékeztető esetet a Wesselényiek családtörténetéből. Idősb Wesselényi

¹⁰ Az erdélyi feudális válságról: *Istoria Romaniei* III. București, 1964. — CONSTANTIN DAICOVICIU, ȘTEFTN PASCU, TIBERIU MORARU, VICTOR CHERESTESIU, IMREH ISTVÁN, ALEXANDRU NEAMȚU: *Erdély története* I. Bukarest, 1964. 296. kk. — KEMÉNY ZSIGMOND: *Tanulmányai*. Kiadja GYULAI PÁL. Bp., 1870. I. kötet: *A két Wesselényi Miklós*. 3–147. — I. m. II. kötet: *Erdély közléte 1791–1848*. 3–110. és 390–415. — *Idősb Szász Károly*. 299–336.

¹¹ KEMÉNY ZSIGMOND: *Erdély közléte 1791–1848*. In: *Tanulmányai* II. 52–53.

Miklós 1781 őszén Zsibóról szökött lovásza miatt mintegy 600 emberével indult „csatába” a szomszéd birtokos, Haller gorbói kastélyára. Éppen hogy tűzharcra nem került sor. A család második kastélyostromában, 1817 tavaszán ők a megtámadottak. Dániel Elek és a kiskorú Imre anyja 100–150 felfegyverzett jobbággal, gazdatisztjeik vezetésével sikerrel ostromolták meg a tövisövénnyel is megerősített vargyasi kúriát, hiába védekezett ifjabb Wesselényi Miklós gazdatisztje pisztollyal és karddal. Per követte az ostromot, de csak évek múltával, a legfelső fórum helyezte vissza a Wesselényieket birtokukba Vargyason.¹²

A képtelenül bonyolult bíraskodásról is érdemesnek tűnik megjegyeznünk annyit, hogy az örökösödési és birtokpörök olykor emberöltőkön keresztül folytak. Előfordult, hogy az unokáknak hirdettek ítéletet a rég elhunyt nagyapák elkezdte pörösködésben, amely során természetesen nemcsak a föl- meg alperes, hanem a bírák és ügyvédek generációi is váltották egymást. A „birtokon belül-kerülés” tehát esetleg a birtok végleges megszerzését eredményezte. Noha a hatóság hivatalból elítélte a „törvénytelen” erőszakot, érdemes volt néha akár öltre is menni a jussért.

Kemény Zsigmond három féltestvére tehát — szinte azt mondhatnók, hogy — az általános gyakorlat szerint járt el, amikor például az alvinci udvarházat — mostohaanyjuk távollétében — felforgatták, a cselédséget leitatták, s amelyik ló vagy szekér megtetszett nekik, önkényesen elvitték. Vagy egy esztendővel később, 1825 szüretje idején Pusztakamaráson — az egyik panaszos irat szerint — „a juhokat, sertéseket, marhákat eladták, elhajtották s maguk között felosztották, a gabonát elcsepelték, eladogatták”. A következő év nyarán is folytatódtek az atrocitások, mégpedig alispáni karhatalom segédletével. Az özvegyet mostohagyermekai és kurátoruk,

¹² TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Wesselényi Miklós és világa*. Bp. 1970. II. és 26–27. Vö. még TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Wesselényi Miklós*. Bp. 1965.

a nagytekintélyű Kemény Dénes pazarlással vádolván, „törvényesen” üldözték ki a szabad ég alá, árváival együtt.¹³

Néhány évvel később kerülhetett sor a sorsdöntő konfliktusra. Beksics előadásában — akinek szavahihetőségében ez esetben sincs okunk kételkedni — idézzük föl a történeteket:

„Tanulmányait végezve, egyszer épp akkor ment haza, midőn szülői házánál végrehajtás folyt. A szolgabírót és pandúrjait találta a jól ismert szobákban. Kemény távozásra hívta föl a szolgabíró. Ez megtagadta, mire Kemény arcul ütötte. Erre verekedés támadt. A szolgabíró pandúrjait uszította Keményre, ki osztott, de kapott is ütlegetek. A brachium Keményt véresre verve hagyta a csata színhelyén. Párbajjal akarta helyrehozni a hevessége következtében fölidéztet jelenetet. A szolgabíró megtagadta az elégtételtadást. Ez esemény kimondhatatlanul elkeserítette Keményt, de okult rajta. Fordulópontja lett életének. Eszének uralma alá helyezte heves természetét.”¹⁴

Igazat adhatunk a visszaemlékező kortársnak: ez a megaláztatás az alkatilag indulatos, szangvinikus temperamentumú Kemény Zsigmond fejlődésének valóban fordulópontjává, kulcsélményévé válhatott.

Felnőtt korának másik tanúja, Pálffy János — akivel Kemény életének egyik különösen nehéz periódusában, két fölötte népszerűtlen „girondista” röpirata, a *Forradalom után* és *Még egy szó a forradalom után* írása közötti időszakban, 1850 végétől 1851 októberéig lakott együtt a pesti „Vadászkürt” vendéglőben — portré-sorozatot hagyott hátra kortársairól. Pálffy jó memóriájú, a részletek megfigyelésében éles szemű, csak éppen súlyosan, halálosan beteg, megkeseredetten ítélkező, s ami a

¹³ PAPP FERENC: i. m. I. 28. kk.

A megözvegyült CSÓKA ROZÁLIÁNAK és gyermekeinek ellenfelei: két mostohafia, mostohalányának férje és gyámjuk, KEMÉNY DÉNES voltak. KEMÉNY SÁMUEL végrendeletét mellőzve, a gyám még 1824-ben rábírtta az özvegyet, hogy lemondjon mostohagyermekéi javára az áldatlan viszály tárgyát — anyjuk, báró GYÖRFI ÁGNES hozományát — képező birtokrészről. Mégis hat éven keresztül folytatódott a mostohagyermekek garázdálkodása.

¹⁴ BEKSICS GUSZTÁV: i. m. 21.

legfontosabb: a lelki élet jelenségei iránt teljességgel érzéketlen ember lehetett. Föltehetően a forradalom utáni, említett védőíratái miatt, szembetűnő ellenséges indulattal mutatja be följegyzéseiben Keményt, sőt még — koruk feudális anarchiáját ugyancsak alaposan kihasználó — őseit is:

„Apja vagy nagyapja (erről már megfelejtkeztem, de a dolgot ő maga beszélte nekem), indulatos, dühöngő, iszákony ember volt, s néha mulatságból egy kis rablást is űzött.”¹⁵

Nyilvánvaló ellenérzés fűtötte Pálffy lakótársával szemben. Följegyzéseinek ítélezései, következtetései elfogadhatatlanok, de tényanyagát jól használhatjuk Kemény lelki portréjának fölvezetéséhez. Így számol be egy rendkívül heves dühkitörésről:

„Kemény Zsigmond tökéletes színész az élet színpadán, s annyira jól adja szerepét, hogy mindenkit tévedésbe tud tartani lelkülete felül. Abban tartott engem is sok éveken át, míg az együttlakás (a két szoba egymásba nyíló lévén), tökéletesen leálcázta. Egyszer szobámban ülve, ő le s fel járt előttem. Valamit mondtam neki, de már nem emlékszem mit. Ő félreértette mondásomat, s ki addig szemközt velem mindig birka-jámborságot affektált, hirtelen oly dühbe jött, hogy szeme kidagadt, szája tajtékzott, ökleit összeszorította, visszalépett néhányat s akkor felém rohant, de székem előtt megállott, megint vissza s megint nekem jött, ismételve ezen előre s hátra rohanást nehányszor, mindig csak ezt dadogva, alig érthető állati hangon: 'Te meg akarsz engem bántani.' — Elein azt hittem, hogy megőrült (és ő nagyon hihetőleg így is végzi!), s aggódni kezdtem. De azután kiismerve, hogy intimidáció akar lenni, mulattatott egy darabig. Én egy árva szót sem szóltam, hanem meg kezdve unni, anélkül, hogy ülőhelyemet egy percig is elhagytam volna, igen egykedvűleg azt mondtam nélki: 'Elég már ebből a komédiából.' — Amily hirtelen jött dühe, éppoly hirtelen el is tűnt mondásom hideg zuhanya alatt. Nem szólt, hanem bement szobájába. Néhány perc múlva kijött és — sírt.”¹⁶

Más — serdülőkori meg a most bemutatott, negyedszázaddal későbbi fékevesztett dührohamához — hasonló megnyilváná-

¹⁵ *Magyarországi és erdélyi urak — Pálffy János emlékezései* — II. Sajtó alá rendezte SZABÓ T. ATTILA. [Kolozsvár] 1939. 62.

¹⁶ I. m. II. 70.

nulására nincs tanúnk, naplójegyzeteiben, leveleiben sem utal ilyenekre. Ezért sem adhatunk hitelt epilepsziára gyanakvó méltatóinak, mégkevésbé Pálffy rosszhiszemű és naivan ellentmondásos, szerepjátszásra, jámborság affektálására, „intimidációra”, színlelésre vonatkozó megjegyzéseinek, illetve majdani megőrlésére utaló „diagnózisának”.

Mindkét lehangolóan szomorú jelenet lélektani magyarázata egyszerű: szangvinikus lelkialkatú — és *nagyon sokat szenvedett, tépett lelkű férfi volt*. Aki ifjú korától erős akarattal, többnyire sikerrel, *igyekezett megzabolázni önpusztító indulatait, természetét*.

Hogy milyen eszközökkel, biztosan nem tudjuk. Bátran föltehetjük azonban, hogy nem kevés lelki energiára lehetett szüksége könnyen magasbacsapó indulatai megfékezéséhez.

Számos bizonyítékunk van arra, hogy írói pályája minden szakaszában foglalkoztatták, izgatták a bőszenvedélyek, a hatalmas indulatok. Ha nem ismernők a Beksics és Pálffy leírta jeleneteket, esetleg azt hihetnők, hogy csupán a szélsőségeket olyannyira kedvelő romantika sarkított érzésvilágának divatja terelte Kemény érdeklődését a különböző korokban élt hősei lelki viharaira és e viharok lecsillapításának módozataira. Így azonban nem kétséges, hogy ezekről és a megfékezésükre kifejlesztett akaraterőről írván, saját lelki életének megfigyeléséből sokat merített.

Mindössze néhány hónappal a „Vadászkürt”-beli szánalmas jelenet előtt készült el *A két Wesselényi Miklós* című remek esszéje, amelyben foglalkozik az önfegyelmelés különböző lehetőségeivel is. Apa és fia, a két Wesselényi hírhedten szangvinikus emberek voltak, kortársaik családi vonásként tartották számon erősen indulatos természetüket. Némelyik kalandjuk — például az apa gorbói várostroma — emberöltőkön keresztül volt széltében szóbeszéd tárgya.

A magyar nemesi liberális reformerek nemzedékének legkiválóbbika, az ifjabb Wesselényi Miklós legbelsőbb barátai közé fogadta a pályakezdő író-politikust. Kemény hónapokon át élvezte a zsidói kastély vendégszeretétét, levelezésük tanú-

sága szerint, későbbben is legszemélyesebb gondjait-bajait Zsibóra írta meg — tehát kitűnően ismerte barátjának az övéhez sokban hasonlító természetét. Közvetlenül és sokat hallhatott az idősb Wesselényi, „a zsibói bölény” viselt dolgairól is.¹⁷

„Az öreg Wesselényi tudván gyöngeségét — olvassuk Kemény esszéjében —, forró vérének mérséklésére külső eszközökhöz folyamodott. Így például otthon állványra több tiszta ing volt téve és néhány üveg jeges víz. Midőn indulata gyorsan hágott a felső fokra, letépte ruháit, itta a hideg vizet, öntöztette fejét, s gyorsan cserélte változóit. E mechanikus csillapítás, bár célszerű lehetett, gyarló pótszere volt az akarat törhetetlen és diadalmas erejének, mely az ifjabb Wesselényinél az embert sokszor bámulatra ragadta. Kik vele ismeretesek valának, láttunk őt néha oly indulatban, hogy térdei reszkettek, míg arca változatlan maradt, és hangján a legkisebb rezgés sem árulta el a belső küzdelmeket . . . Wesselényi keblében, mint az Etnában forrt a láng; de külsője tudott hideg lenni, mint a tűzhányó-hegy tetejét hó takarja.”¹⁸

Akárcsak az ifjabb Wesselényi Miklós, Kemény Zsigmond is „az akarat törhetetlen és diadalmas erejét” állította szembe „gyöngeségével”, indulatai démonjaival. Fiatalkorától „valóságos zsarnokságot gyakorolt önmaga fölött. Szenvedélyeskedése miatt többé soha sem volt kellemetlensége. De az ész rideg uralmának megállapításában túlzott. Nemcsak szenvedélyeit nyomta el, hanem érzelmeit is. Arcvonásai felett korlátlanul tudott uralkodni. Arcának nyugodt, elmélázó kifejezését meg tudta őrizni, habár szívében vulkán forrott — állítja Beksics Gusztáv, aki mintha csak a Wesselényi-esszé parafrazisát írná —. Ha akarta, a legszenvedélyesebb politikai vagy egyéb vitatkozások közepett oly nyugodt, sőt teljesen szótlan maradt, hogy aki nem ismerte, azt hihette felőle, közönyös, érzéketlen, ostoba vagy életúnt. Pedig e mélázó arc mögött

¹⁷ PAPP FERENC: i. m. I. 319. kk. A *B. Wesselényi Miklós körében* c. fejezet *B. Kemény Zsigmond levelei b. Wesselényi Miklóshoz*. ItK. 1900. 351—366., valamint *B. Wesselényi Miklós levelei b. Kemény Zsigmondhoz*. ItK. 1901. 348. kk. és 468. kk. — mindkettőt FERENCZI ZOLTÁN tette közzé.

¹⁸ KEMÉNY ZSIGMOND: *A két Wesselényi*. In: *Tanulmányai* I. 41—42.

szenvedélyektől izgatott vagy teremtő fantázia által ébren tartott lélek lakott. — Ily viták alkalmával a figyelmes észlelő rajtakaphatta volna Keményt, hogy bár a legegyszerűbb jellemű férfi, aki hazudni soha sem tudott, képes az alakoskodásra. Megtartotta nyugalmát, tehát fölényét. Egyszerűnek és ostobának akart látszani, hogy annál biztosabban észlelhessen.”¹⁹

Kibékíthetetlen — vagy kibékíthetetlennek tűnő — ellentétek pólusai között zajlott élete.

Serdülőkkora a *felnőttek világából kiábrándulás jegyében* telt el. A fejlődésben visszamaradt, beteges kisfiú, az introvertált „méla gyerek”, aki szerette „a sötétet és szélzúgást”, hallgatag, zárkózott, nehezen barátkozó, szangvinikus temperamentumát „diadalmas” akarakterővel mérsékelő, túlfegyelmezett, állandóan önmagára figyelő, gátlásos ifjúvá serdült.²⁰

Csodálkozhatunk-e, hogy a kamasz-szerelem tiszta örömeiben sem lehetett része? S hogy később sem volt szerencséje az asszonyokkal?

„Rajongott a nők után — írja Beksics —, s alakja épp a nőknél nem kelthetett rokonszenvet. Mert mi sem volt meg benne az udvarló tulajdonságából, épouseurnek pedig szegénysége miatt nem tekinthették.”²¹

Kemény Póli, Wass Otilia, Lónyay Mária, mindazok, akiknek sokat szenvedett szívét följánlotta, sorra kikoszarzták. A többiek, a *Naplójában* említett zsbói szép kovácsné, akár később Margitsziget „tündére”, Tahy Károlyné meg az alkalmi perditák csak fokozták magányérzetét, s megajándékozták végzetes betegségükkel, a vérbajjal, amely a hetvenes években aztán paralysis progressivává és dementiává fejlődött.

A tehetsős mágnások sarjai kisgyermekkoruktól a szülői házban, házitanítók segítségével tanultak meg csevegni németül, franciául, esetleg olaszul és angolul is. Csóka Rozália gyermekcinek nem jutott erre a fényűzésre, ezért a zseniális Zsigmond fia is csak később sajátíthatta el az európai nyelveket, de egyi-

¹⁹ BEKSICS: i. m. 22.

²⁰ Kemény Zsigmond *Naplója*. 198.

²¹ BEKSICS: i. m. 17.

küket sem beszélt folyékonyan. Pedig a rangjabeliek ismerkedési, szórakozási helyein, a szalonokban meg a főúri bálokon az arszlánok és hajadonok, éppúgy mint az idősebbek, magától értetődő természetességgel fordították olykor a szót németre, franciára, s persze, illett volna, jó lett volna néha táncolni is. De nagyenyedi táncmestere megróttá egyszer ügyetlensége miatt — sohasem tanult meg hát táncolni. . .²²

Családja — ma már tudjuk, indokolatlanul — Kemény János erdélyi fejedelem, a neves emlékirat-szerző egyenesági leszármazottjának tudta magát. A sokra kötelező családi hagyomány, a bárói cím és a szegélynivaló szegénység kínzó ellentéte elől könyvei, olvasmányai közé menekült.²³ Papp Ferenc, a legrészletesebb Kemény-életrajz írója, aki századunk elején rengeteg hasznos, ma már felkutathatatlan adatot gereblyézett össze Kemény Zsigmondról, az egykori kortársaktól lejegyzett anekdotaszerű történettel jellemzi kiolthatatlan tudás-szomját. A nagyenyedi tanulmányainak befejezése körüli évek valamelyik nyarán édesanyja Magyarkapudon — ispánjuk, gazdatisztjük, úgy látszik, nem lévén — az aratómunkások felügyeletével bízta meg. Az ifjú báró úgy elmerült olvasmá-

²² I. m. 20.

²³ Társadalmi helyzetéhez méltatlan csaknem állandó anyagi kiszolgáltatottságát öccséhez, FERENCHEZ intézett pénzkérő levelei egyértelműen bizonyítják. (ItK. 1908. 230. kk. KISS ISTVÁN közlése.)

„Szegény báró” volta kortársai körében szóbeszéd tárgya volt, amint erről BEKSICS és PAPP FERENC több helyen és részletesen beszámolnak idézett munkáikban.

PÁLFFY JÁNOS emlékezéseiben gúnyolódva jegyzi meg, hogy „KEMÉNYNEK most vénségire, az arisztokratizmus alkonyán, eszébe jutott, amire addig sohasem gondolt, telivér fejedelem ivadékká tenni magát”. Továbbá: „a forradalom után pedig semmit sem tevén félre azelőtt több évi szép jövedelméből, néhány száz forintból élt nélkülözések között, amit cikkírásból kapott, de adósságot nem csinált.” (I. m. II. 62. és 66.)

BENKŐ SAMU a *Napló* kiadásának előszavában foglalja össze véleményét: „Szegénysége tehát csak osztályán belül érvényes fogalom; a hozzá hasonló jövedelmű kismestert vagy jobbágyot (ilyen is volt) már módosnak tartották a kortársak. Bárónak valóban szegény volt.” (I. m. 24–25.)

nyába, hogy észre sem vette, hogy aratói időközben már a hetedik határban járnak.²⁴

Az iskolai tananyaggal, gyors felfogóképessége, híresen jó memóriája és kitűnő szintetizáló készsége birtokában, ugyancsak könnyen boldogulhatott, hiszen a Bethlen-kollégiumban ekkortájt (a 18. századból örökölt gyakorlat szerint) az ismeretközlés alapelve: „keveset, de alaposan”, tárgya: csaknem kizárólag humanisztikus, fő célja: a latin nyelv megtanítása meg egy kevés klasszikus műveltség, teológia és jogi alapismeret elsajátíttatása volt.²⁵ Föltehetően kiváló előmenetele miatt fejezhette be a szokásosnál egy évvel hamarabb tanulmányait Enyeden. Alapítványi helye a Burgban a gondtalan tanulás lehetősége mellett a társaságbeli viselkedési formák átvételét is többé-kevésbé biztosította számára. Igaz, nem zökkenők, nem újabb csalódások nélkül.

Életrajzírói értetlenül ismertetik egyik „afférját”, melynek következtében a könnyen indulatba jövő, de éppoly hamar ki is engesztelődő, „jóindulatú Zsigó” mintegy másfél évtizedig neheztelt unokabátyjára, Kemény Dénes, „valamely modortalanságért egy ízben az asztalnál megfeddette a komor fiút, ki ezt még felnőtt korában sem bocsátotta meg” — írja Beksics.²⁶

Vajon a gátlásokban bővelkedő kamasz indokolatlan érzékenykedése, később pedig, férfikorában „kisszerűsége” magyarázza-e a haragtartást? (Amely különben alig egyeztethető össze szangvinikus temperamentumával.)

Semmiképpen sem. Idézzük emlékezetünkbe a rengeteg tortúrát, amelyet „a komor fiúnak” 9–16 esztendőös fejjel kellett édesanyjával, kistestvéreivel együtt elszenvednie. Életének sorsfordító frusztráció- és megaláztatás-sorozata tette — a talán önmagában csakugyan jelentéktelen — újabb sérelem iránt

²⁴ A GYÁRFÁS DOMOKOSTÓL származó anekdotát PAPP FERENC közli, i. m. I. 107–108.

²⁵ P. SZATHMÁRY KÁROLY: *A Bethlen-főtanoda története*. Bp. 1868. 180. kk.

²⁶ BEKSICS: i. m. 21.

„túlérzékeny”. (Elfojtotta ugyan „az akarat törhetetlen és diadalmas ereje” segítségével föllobbanását, de az ilyen elfojtások, szangvinikus temperamentumának kiélhetetlensége miatt vált gátlásossá, alakultak ki, mélyültek el személyiségét kóros irányban meghatározó komplexusai.) Alapos oka volt a neheztelésre: gyermekkorát unokabátyja, Kemény Dénes védeneci, gyámolítottjai tették pokollá. A korai, soha el nem feledhető nagy családások meredek lépcsőfokait ők mérték ki számára.²⁷

(Nagyon valószínű, hogy majd 1842 nyarán, Kolozs megye közgyűlésén, az Erdélyi Híradó szerkesztőjeként ennek az évtizedes bántásnak fájó emléke is hevítette a „csalálmok emberének” titulált Dénes bátyja nézeteit, az idejét múlt, eredményekkel nem kecsegtető sérelmi politikát hatásosan cáfoló beszéde alatt.²⁸

²⁷ Föltehetően a bárói család érzékenységre tekintettel az első KEMÉNY-életrajzok szerzői tartózkodtak a gyám, a jeles közéleti férfiú, KEMÉNY DÉNES hagyaték körüli szerepének tisztázásától. Egyébként forrásaink egyöntetűen, mint feddhetetlen jellemű férfit emlegetik. Maga KEMÉNY ZSIGMOND is „erkölcsi rigorizmusá”-ról ír, „mely mindent, mit jogtalannak vélt, szenvedélyesen gyűlölt”. (*Idősb Szász Károly*. In: *Tanulmányai* II. 316.) CSÓKA ROZÁLIA és gyermekei elleni könyörtelenül szigorú föllépését szerepe s felfogása magyarázza. Gyámként báró GYÖRFI ÁGNES gyermekeinek jogvédelmét kellett ellátnia. A vizályt okozó végrendelet pedig ellentétben állott nemcsak védeneci érdekével, hanem a jogszokással is; ugyanis a végrendelező GYÖRFI ÁGNES hozományát együtt rendelte CSÓKA ROZÁLIÁÉVAL! és saját birtokaival szétesztani az özvegy meg az első és második házasságából született gyermekei között. KEMÉNY DÉNES minden bizonnyal „szenvedélyesen gyűlölte” a „törvénytelen” végrendeletet, és a törvényesség érvényesítése jegyében is harcolt gyámolítottjai vagyonának gyarapításáért. Eredményesen harcolt: KEMÉNY ZSIGMOND féltestvérei megkapták jussukat. De 1823–1830 között győzelmének áldozatul esett KEMÉNY ZSIGMOND gyermek- és serdülő korának nyugalma. A Burgbéli „megfeddés” alkalmával tehát alig hegedt sebeket tépett föl KEMÉNY DÉNES.

²⁸ PAPP FERENC az Erdélyi Híradó tudósítása nyomán beszéli el a történeteket. (I. m. I. 202.) — Újabban RIGÓ LÁSZLÓ: *Kemény Zsigmond beszéde Kolozs megye közgyűlésén 1842. július 26-án* (ItK. 1967.

Néhány évvel ezután, 1849-ben azonban, amikor Kemény Dénes halálos ágyához kérette — megbocsátott. Sőt, később, érdemeit méltó módon hangsúlyozva, a gyűlölet legcsekélyebb nyoma nélkül emlékezett meg több írásában róla.)²⁹

Másfél évtizedes pangás után a mozgalmas 1831. esztendő európai változásai és a pozsonyi reform-országgyűlések hatására megpezsdült Erdély közéleté. A politikai nyitást kezdeményező opposzió (ellenzék) az 1791-es példát, az előző, erdélyi országgyűlés-sorozat taktikáját követve, gravaminális (séreلمي) politikát folytatott: a Diploma Leopoldinum meg az erdélyi törvénykönyvek rendelkezéseire hivatkozva tiltakozott az osztrák uralom rengeteg törvénytelensége ellen, és az 1811-től össze nem hívott országgyűlések rendszeresítését, minden bírósági és közigazgatási tisztségviselő tisztújítások útján való megválasztását követelte. A „vérmesebbek” nemcsak az alkotmányos élet visszatérését, a feudális viszonyok korszerűsítését, hanem a Szentszövetség halálosan nyomasztó „rendjének” felforogatását, a nemzeti-nemzetiségi sérelmek orvoslását is remélték. Természetesen a Habsburgokat kiszolgáló maradiak is szervezkedtek: éveken keresztül a megyegyűléseken folyt az ellenfelek összecsapása.

Jórészt Kemény Dénes jóvoltából, Alsó-Fehér megye s Nagyenyed az 1830-as évek elejétől az erdélyi nemesi ellenzéki mozgalom egyik központjává vált, ahol a reformkor szinte minden haladó erdélyi politikusa megfordult. Közéjük, „a hajnal emberei” sorába tartozott a magyar liberalizmus első generációjának legmarkánsabb személyisége, ifjabb Wesselényi

475–477.) és BARLA GYULA (i. m. 74.) ismerteti a körülményeket és KEMÉNY — korában szélsőségesen haladó szabadelvűként ható! — az úrbérrendezést sürgető nézeteit.

²⁹ A Pesti Napló 1851. március 20-i vezércikkében, az *Erdély közéleté 1791–1848. c. tanulmányában* (i. m. II. 4–5. és 60. kk.) meg az *Újabbkori Ismeretek Tárában* (V. 1853. 52–54.) méltatja KEMÉNY DÉNES politikai érdemeit.

Miklós, a ravasz taktikus Bethlen János.³⁰ A kollegisták leggyakrabban a városban élő vezéreket, Kemény Dénest, az 1834-es kolozsvári országgyűlés Alsó-Fehér megyei követét meg a polihistor Szász Károly professzort, Bolyai János bécsi barátját hallhatták vitatkozni az ellenzéki taktika mikéntjéről. Természetesen a kollégiumban is elkezdődött a politikai háborúskodás — értelmiségi jószokás szerint — személyi síkon.³¹

Joggal hangsúlyozza Kemény Zsigmond mindenik életrajzírója a Nagyenyeden töltött tizenegy esztendő egyéniségét alakító szerepét.

Köteles Sámuel rektor-professzort, a kantiánus-krugiánus erdélyi filozófia jelesét volt szokás mindmáig elsőként szerepeltetni a Keményre nagy hatást tett professzorok sorában. Az Apácai Csere óta legjelentősebb bölcsész pedagógusunk azonban — 1831 tavaszán bekövetkezett halála miatt — már nem taníthatta a filozófiai tanulmányokra érett fiatalembert, aki csak 1831 őszén „subscribált”, lépett a felsőbb kollégiumi tanfolyam első classisába, a „suprema humanitatis” osztályba.³²

Az is figyelemre méltó tény, hogy Keménynek, kortársait is bámulatba ejtő széles körű ismeretrendszerében az irodalom, történelem, művészetek, természettudományok és politika, jog, közgazdaságtan, esztétika mellett feltűnően alárendelt szerep jutott Köteles kedvvel és eredménnyel művelt diszciplínáinak, a bölcséletnek és erkölcstannak. Másrészt: sehol sem találjuk nyomát Kemény írásaiban, levelezésében *Az erköltsi filozofiának eleji* szerzője egyéni nézeteinek vagy a rá való hivatkozásnak.³³

³⁰ BERDE MÁRIA az erdélyi reformkorról szóló, befejezetlen regényének címe: *A hajnal emberei* (Kolozsvár, 1946.)

³¹ DR. TÖRÖK ISTVÁN: *Kemény Zsigmond, a lázadó didk.* Kolozsvári Lapok, 1899. 15. — TRÓCSÁNYI ZSOLT: *A nagyenyedi kollégium történetéhez.* Bp., 1957. 32.

³² VITA ZSIGMOND: *Kemény Zsigmond tanulmányai a Bethlen Kollégiumban.* Igaz Szó, 1975. december, 497–500.

³³ KÖTELES SÁMUEL: *Az erköltsi filozofiának eleji* I–II. Marosvásárhely, 1817. — Marxista szemléletű pályaképe: HAJÓS JÓZSEF: *Köteles Sámuel.* Bukarest, 1969.

Annál tartósabb és tartalmasabb volt az ifjú Kemény kapcsolata a kollégium másik akadémikusával, a diákok kedvencével, Szász Károly jogászprofesszorral.³⁴ Ez a széles látókörű, nemes lelkű fiatal tanár az alig 17–18 esztendő diákját barátjául fogadta, megszabadítván ily módon kisgyermekkora óta hűséges kísérőjétől, magányától. Szász szeretettette meg vele az egyetemes irodalom remekei mellett, a népük lelki sajátosságainak legmélyebb rétegeit föltáró, napvilágra hozó Csokonait, Berzsenyit, és a magyar liberális nemesség törekvéseihez közvetve kapcsolódó Kölcsey meg Vörösmarty romantikáját. Szász ismertette meg vele a felvilágosodás és reformkor eszmé-áramlatait, Montesquieu és Rousseau történelem és jogfilozófiáját, Széchenyi István meg Wesselényi Miklós világot formáló gondolatrendszerait, ő terelte érdeklődését halálíg tartó kettős szerelme: az irodalom és a politika felé. Szász hatására, kortársai többségétől eltérően, nemcsak a magyar politikai irodalomból meg az elődök áthagyományozott eszmevilágából meríthetett, hanem közvetlenül a forrásokból. Ennek az öntudatos székelynek — aki még 1833-ban is büszkén használta „Szemerjai” előnevét — köszönhette mély és tartós természettudományos meg életreszóló történelmi érdeklődésének kialakulását. Azt, hogy mesteréhez hasonlóan, ifjú fővel „valódi nagybirtokos, igazi oligarcha lehetett — az ismeretek birodalmában”.³⁵

Melegszívű édesanyja után Szász Károly, a diákkori példakép, aki megértette, aki segítette életútján, akit szeretni lehetett, ő az első felnőtt férfi, akire föl lehetett, föl tudott nézni, akinek élete első sikerélményeit köszönhette, aki tudatosította nagyrahitatottságát.

„Nehéz volna eldönteni, hogy Szász az ifjú nemzedék értelmi vagy erkölcsi fejlődésére hatott-e inkább?” — kérdezi Kemény

³⁴ Újabb igények szerint készült értékelése: *Szász Károly*. Bevezető tanulmányt írt, a szövegeket kiválogatta és jegyzetekkel ellátta KISS GÉZA és TURNOWSKY SÁNDOR. Bukarest, 1955. 5–65.

³⁵ KEMÉNY ZSIGMOND: *Idősb Szász Károly*. In: *Tanulmányai II.* 326.

egy emberöltővel később, néhai tanára fölött mondott akadémiai emlékbeszédében. Aztán ily módon zárja megemlékezését: „Akarom, tehát tudják. . . hogy Szász Károly volt, ki engem az irodalomra buzdított és előkészített, s hogy én az egész világon neki köszönök a legtöbbet.”³⁶

Miután a bécsi udvar eredménytelenül kísérelte meg az erdélyi nyugtalanság megszüntetését egyfajta szükségállapottal, kénytelen-kelletlen meghirdette a 23 éven keresztül elodázott diétát.³⁷ Az opposzició táborán eluralkodott a sikerérzet. Kollégiumi tanulmányait félbehagyva (majd az ülések egyik szünetében fejezi be) a húsz esztendőes Kemény Zsigmond is Kolozsvárra, az országgyűlési ifjak körébe sietett. Az Erdély sorsán változtatni hivatott, történelmi fordulatot ígérő országgyűlést többségében az erdélyi vármegyék és székely székek követreiből szerveződő ellenzék uralta; a legnépszerűbb politikus Wesselényi, valamint a középutasságra inkább hajló Bethlen János, Kemény Dénes, Szász Károly voltak a hangadók.

A jobb jövőt formáló progresszív erők reményei végletesen felcsigázódtak: Erdély valamennyi társadalmi-politikai-gazdasági nyomorúságának megszűnését várták a diétától. Nem kevesen saját sorsuk megjavulását is. Az egyre erősödő opposzició soraiban szaporodnak a hivatalra áhítozók, bár nem tudják pontosan, hogy a hatalom kreatúráinak — legalábbis a korrupctehetségtelemekből álló többségüknek — kiebrudalása után mire számíthatnak.

Bécs, a hatalom biztosította előnyöket kihasználó ún. titkos kabinet könyörtelenül céltudatos politikai sakkhúzásai meg az ellenzék fogyatékoságai következményeként az országgyűlés többé-kevésbé viharos tanácskozás-sorozata — amely 1834

³⁶ I. m. 329. és 336.

³⁷ KEMÉNY ZSIGMOND: *Erdély közélete 1791–1848*. In: *Tanulmányai* II. 72–93. — TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Wesselényi Miklós és világa*. Bp., 1970. 104–138. — KATONA ÁDÁM: „A tények okainak és az események értelmének megtalálása a cél.” *A pályakezdő Kemény Zsigmond eszmerendszere*. Korunk, 1976. január, 57–66.

májusától 1835 februárjáig, 67 ülésen zajlott — semmit sem valósított meg a szép reményekből. Végül hatalmi erőszakkal, Ferenc császár és apostoli király legfelsőbb dorgálásával szétkergették a tekintetes karokat-rendeket. Kolozsvár képe a követek szétszéledése után egyszerre megváltozott, megint csendes, eseménytelen, vidéki várossá vedlett, amelyben csak a hatalom ünnepeztette magát talpnyalóival. A veterán királyi biztos, Estei Ferdinánd főherceg diadalmasan vonult be az éppencsak lezajlott országgyűlési csaták színhelyére, a guberniumba. Ferenc császár elhunyt. (Az erdélyi diéta miatti izgalmak siettették halálát — rebesgették titkon egyesek.) Utóda, V. Ferdinánd, aki trónörökös korában sem eszéről volt híres. Tehát Metternich kormányoz, s majd a hírhedt kamarilla. . .

A diéta kudarcát különösen fájdalmassá tette az ellenzék táborán belüli torzszalkodás. A kortársak többsége ebben látta a bukás fő okát. Talán senki sem ismerte föl azonban, hogy az adott erőviszonyokon kívül a politikai csőd elsősorban a rendi kiváltságokhoz ragaszkodás, a negyedszázaddal azelőttinél alig frissebb sérelmi politika következménye volt. A törvényteleniségek, a rendi sérelmek mégoly rendszeres fölhánytorgatása sem pótolhatta a földbirtokosok gazdasági fejlődését is béklyózó, végzetesen elavult hűbéri viszonyok korszerűsítési programjának végrehajtását, a lakosság — földesúri kizsákmányolása alatt élő — mintegy 60%-át érintő úrbérrendezés és Széchenyi polgári fejlődést célzó reformjainak végrehajtását, valamint egész Erdély minden társadalmi rétegének emberi jogait korlátozó autarktikus osztrák hatalom bilincseinek lerázását, s ezzel egyidőben a román tömegek nemzeti-politikai jogfosztottságának megszüntetését.

A diéta 67 ülésén szóba se került az úrbérrendezés, a követek kockázatosnak vélték az osztrák önkény emlegetését is, s még a román nemzetiségű nemesi résztvevők sem vállalták népük politikai jogvédelmét. A mindenkori uralkodó osztályok farkasvakságával megverten az országgyűlésbeli karok és rendek korábbi kiváltságaik csorbíthatlansága mellett remélték a kívánatos fejlődés útjait egyengetni. Részben a jól átgondolt,

jövőt építő tervek hiányának következménye volt az ellenzéki vezeték személyeskedésektől sem mentes nyílt viszálykodása.

A hűsz esztendősz Kemény Zsigmondot mélyen megrázhatta és kiábrándíthatta ez az öngyilkos viszálykodás, amelynek két főszereplőjét nagyon közel érezte magához. Diákkori mestere, aki bevezette a diéta idején Kolozsvárra sereglett erdélyi elit körébe, Szász Károly és Wesselényi Miklós sajnos nem a Bécset szolgáló aulikusokkal, hanem formai kérdések fölött, nyilvánosság előtt és egyre szenvedélyesebben egymás ellen csatáztak.

1835. február 6. — „a bécsi pirongatás” kihirdetése után — Szász Károly nem maradhatott Kolozsvárott, visszatért Enyedre tanárkodni. Sokat ígérő politikai karrierje végetért. Kapcsolata legtöbbszörre hivatott tanítványával, Kemény Zsigmonddal megszakadt.

A pozsonyi és kolozsvári diéta liberális ellenzéki vezérét, a Bécs számára egyre kellemetlenebbé, sőt veszélyesebbé váló Wesselényit, akinek vágyálmai — sajnos csak álmai és nem meghirdetett programja — olykor Petőfiék majdani 12 pontjának követeléseit előlegezték, sajtóvétség (a cenzúra engedélye nélkül Kolozsváron kinyomott és terjesztett országgyűlési tudósításai miatt) és felségsértés vádjával perbefogták majd bebörtönözték.

Kemény Zsigmondnak Kolozsvárott az illúzióvesztés, a csalódások országgyűlésével végetért ifjúkora.